

УДК 631.11

М.В.Щурик, д.е.н.,

Івано-Франківський університет права ім. Короля Данила Галицького,
м. Івано-Франківськ

ОХОРОНА ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ ЯК ОДНА З НАЙВАЖЛИВІШИХ СКЛАДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗЕМЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Досліджено рівень організації охорони сільськогосподарських угідь аграрного сектора Карпатського макрорегіону. Запропоновано механізм поліпшення, збереження та використання земель завдяки регулюванню антропогенних і техногенних чинників.

Исследовано уровень организации охраны сельскохозяйственных угодий аграрного сектора Карпатского макрорегиона. Предложен механизм улучшения, сохранения и использования земель, благодаря регуляции антропогенных и техногенных факторов.

The author investigates the organization level of agricultural protection for landed agrarian sector in the Carpathian macroregion. The article suggests the mechanism of lands due to antropogenious and technogenious factors.

Ключові слова: охорона, приватизація, домогосподарства, збереження, сталий розвиток, трансформація, пріоритетність

Охорона земельних ресурсів, яка є органічною складовою усього відтворювального процесу в сільськогосподарському секторі економіки, не одержала належного забезпечення. Результатом недостатньо регульованої та малоконтрольованої охорони земель є швидке їх забруднення та засмічення, збільшення земельних угідь, які не є придатними для потреб продуктивного їх використання.

Проблеми, пов'язані з охороною та збереженням земельних ресурсів у аграрному секторі економіки, набули особливої актуальності в період запровадження ринкової економічної моделі. Земельна реформа, домінантою якої вважалося роздержавлення, паювання та приватизація земельних ресурсів призвела до значного подрібнення земель та руйнації багатьох сільськогосподарських підприємств у АПК Карпатського макрорегіону. Власниками та користувачами земельних ділянок (паїв) тут стали в основному господарства населення, значна частина з яких одержала додатково земельні паї, що були долучені до особистих підсобних земельних ділянок. Підсумки трансформації цілісного земельного фонду призвели до поглиблення неконтрольованості суспільством процесу його охорони, збереження та поліпшення. Ситуація, при якій більше половини сільськогосподарської продукції в країні виробляється дрібними господарствами населення, з усією очевидністю безперспективна, вона залишається результатом продовжуваної нині трансформаційної кризи [1, с.22]. Подрібнення земель серед значної кількості власників і користувачів не лише ускладнила організацію охорони земель, а й погіршила механізм контролю, оскільки щодо відносно невеликої кількості сільськогосподарських підприємств. Слід зазначити, що модель трансформації земельних відносин

будувалася в основному для вирішення економічних завдань, підвищення продуктивності землі, що часто здійснювалось з порушенням природоохоронних заходів. «Стосовно заходів щодо охорони земельного фонду, то, крім прийнятого Закону України «Про охорону земель», суттєвих змін не відбулося. Державної програми використання і охорони земель не існує» [2, с.21]. Взагалі охорона земельних ресурсів абсолютною більшістю нинішніх дрібних приватних власників у аграрному секторі Карпатського макрорегіону не є обов'язковим заходом, який би контролювався суспільством і передбачав законодавчу відповідальність за порушення встановлених вимог. В основі відтворення земельної ділянки нинішнього власника покладено забезпечення прав приватної власності, що унеможлиблює та погіршує розв'язання не лише економічних, а й соціальних складових відтворення земельних ресурсів АПК.

Реалізація власних інтересів суб'єктів господарювання без належного контролю зі сторони суспільства є одним з найбільш шкідливих пороків індивідуальної приватної власності. Зміна стратегічних імперативів раціоналізації земельних відносин має забезпечувати верховенство суспільних інтересів над індивідуальними. За суспільством повинна залишатися можливість зміни «правил гри» та сутнісного наповнення прав землевласників і землекористувачів; суспільство має залишатися головним консолідованим «власником» територіально-земельного ресурсу, делегуючи конкретним земельним власникам свої розпорядчі функції в досить вузьких, відкритих для зміни межах земельного права [3, с.29]. Таким чином, поліпшення охорони земель нинішнім приватним власником (користувачем) земельного паю стане можливим завдяки удосконаленню вітчизняної законодавчої бази, а також формуванню усвідомленості будувати земельні відносини в гармонії з природою.

Одним із проявів нинішньої кризи в економічній думці є її відрив від природних законів (в т.ч. охорони земель), тобто нехтування необхідністю враховувати природні закономірності економічного буття [4, с.60].

Йдеться про те, що природоохоронні заходи в аграрному секторі, їх недостатність реалізації тісно корелюють з основоутворюючими принципами земельної реформи, насамперед це торкається недосконалості відносин приватної власності на землю, подрібнення цілісного земельного фонду серед великої кількості господарств населення, відсутності контролю суспільства за дотриманням вимог екології, недостатнього усвідомлення потреби раціонального використання земельних ресурсів тощо. Зазначені проблеми поки що не знайшли достатнього дослідження в публікаціях вітчизняних учених.

Оцінити нинішній стан охорони земельних ділянок у сільськогосподарському секторі економіки та виявити ступінь впливу на них найважливіших чинників. Запропонувати механізм поліпшення охорони

земель в умовах Карпатського макрорегіону.

Дослідження стану охорони земель у аграрному секторі Карпатського макрорегіону засвідчують про незадовільну їх організацію. Процес покращення, збереження, поліпшення земельних угідь в абсолютній своїй більшості має хаотичний, фрагментарний характер. Необхідність охорони та догляду за землею виникає лише у випадку техногенних катаклізмів, стихійного лиха, форсмажорних причин тощо.

Домінантою відтворення земельних ресурсів, метою їх використання для абсолютної більшості користувачів (власників) залишається подальше нарощування продуктивності посівних площ, інколи навіть на шкоду екології.

Незадовільна охорона земельних угідь у Карпатському макрорегіоні зумовлена впливом двох найважливіших чинників антропогенного та техногенного характеру. Щодо першого, то він певним чином зумовлюється помилками, допущеними в процесі проведення земельної реформи у Карпатському макрорегіоні. Йдеться про те, що пріоритетність її проведення спрямовувалась на розв'язання проблем підвищення продуктивності земельних ресурсів, а також на реалізацію соціального права рівності кожного селянина володіти земельною ділянкою. Результатом такої трансформації стало подрібнення цілісних земельних фондів на дрібні земельні паї (ділянки), що призвело майже до повної руйнації абсолютної більшості сільськогосподарських підприємств, значна частина з яких у той час зуміла достатньо професійно забезпечити не лише використання земель, а й охорону, включаючи збереження та поліпшення.

Безкоштовна передача землі значній частині господарств населення привела до перерозподілу сільськогосподарських угідь на користь громадян (табл. 1).

Нині домогосподарства мають у підпорядкуванні 67% сільськогосподарських угідь, в тому числі: рілля – 69%, перелоги – 77,5%, багаторічні насадження – 81,4%, сіножаті – 69,4% та пасовища – 55,5%. Природно, що саме ці категорії агроформувань, виходячи з розмірів наданих їм земель мають не лише використовувати їх для потреб виробництва сільськогосподарської продукції, а й забезпечувати проведення заходів по охороні, поліпшенню та покращенню. Однак цього немає. Така необов'язковість землекористувачів (власників) у досліджуваному макрорегіоні завдає значної шкоди сільськогосподарським угіддям. Зокрема, це стосується швидкого поширення адвентарних злісних бур'янів, у числі яких вагома роль належить «Борщівнику Сосновського». Засміченість цим бур'яном поширюється щорічно в геометричній прогресії. Його знищення потребує запровадження цільової загальнодержавної програми.

Таблиця 1

Наявність сільськогосподарських угідь у Карпатському макрорегіоні в господарствах населення, станом на 01.09.2009р.¹

(тис.га)

	Загальна площа сільгоспугідь		У тому числі									
			рілля		перелогі		багаторічні насадження		сіножаті		пасовища	
	всього	в т.ч. У громадян	всього	в т.ч. У громадян	всього	в т.ч. У громадян	всього	в т.ч. У громадян	всього	в т.ч. У громадян	всього	в т.ч. У громадян
Україна	41625,8	15584,5	32473,4	11374,6	334,5	187,6	899,9	588,4	2416,2	1179,0	5501,8	2254,9
Закарпатська	453,2	350,0	200,6	158,8	-	-	26,9	20,8	95,2	75,1	130,5	95,3
Івано-Франківська	631,9	376,8	381,6	259,4	21,1	16,9	16,3	14,2	82,9	62,8	130,0	25,3
Львівська	1267,8	799,0	797,2	519,2	0,7	-	22,9	19,9	1888,2	112,2	258,8	147,7
Чернівецька	1451,4	362,5	333,9	245,3	-	-	27,8	24,1	41,0	32,8	68,5	59,9
Разом по макрорегіону	2824,1	1887,9	1713,3	1182,7	21,8	16,9	93,9	79,0	407,3	282,9	587,8	326,4

¹За даними Держкомстату

Зростання засміченості земель у аграрному секторі Карпатського макрорегіону зумовлене насамперед швидким зростанням покинутих і незадіяних земельних ділянок (паїв) господарств населення. Складність у розв'язанні зазначеної проблеми полягає в тому, що засміченість, як процес має властивість поширюватись не лише на необроблювані землі, а й земельні ділянки, що знаходяться в продуктивному використанні. Подолання засміченості земельних угідь у Карпатському макрорегіоні потребує термінового вжиття заходів не лише в межах кожного сільського населеного пункту, а й регіону, області, держави в цілому. В зв'язку з цим доцільним є не лише проведення робіт по фізичному знищенню адвентарних рослин на

кожній земельній ділянці та поза її межами, а й запровадження постійного моніторингу за чистотою сільськогосподарських угідь. Такі заходи нині є актуальними для потреб підвищення ефективності відтворення земельних ресурсів, оскільки, як відомо, високий рівень засміченості бур'янами значно знижує урожайність сільськогосподарських культур, а також посилює труднощі запровадження та раціонального використання сільськогосподарської техніки.

Недостатність охорони, поліпшення та збереження земельних угідь АПК у Карпатському макрорегіоні зумовлюється також відсутністю науково-обґрунтованої їх структури, сформованою деструктивністю використовуваних та невикористовуваних сільськогосподарських угідь. Йдеться про те, що значна частина земель, які не вирізнялись високою продуктивністю ще за часів командно-адміністративної системи, залучалась для потреб виробництва сільськогосподарської продукції, оскільки відтворювальний процес забезпечувався водночас за допомогою екстенсивних методів господарювання. За науково обґрунтованими рекомендаціями до активного сільськогосподарського обробітку слід залучати не більше третини території. Скільки ж має бути відведено для іншої господарської діяльності, а одна третина повинна залишатися у природному стані, що забезпечує рівновагу у природі [5, с.12]. У Карпатському макрорегіоні, зважаючи на потребу оптимізації землекористування, доцільним буде, на нашу думку, вилучити з обігу значно більшу частку землі, оскільки в сільськогосподарський обіг тут залучено не лише малопродуктивні угіддя, а й такі, кут нахилу яких є значно більшим 3-х відсотків. Такі земельні ділянки слід використати для інших господарських потреб, а також для розширення площ лісів, водойм, створення рекреаційних зон тощо.

Напрямом охорони та збереження сільськогосподарських угідь має стати зменшення площ ріллі в їх загальній структурі. Нині рівень розораності сільськогосподарських угідь у Карпатському макрорегіоні коливається в межах 70-75%, що значно вище нормативів, які рекомендуються вченими.

Чинником, завдяки якому можна буде забезпечити належну охорону сільськогосподарських земель, є також запровадження новітніх технологій, інноваційних продуктів, створення сучасних сільськогосподарських підприємств. Реалізація зазначеного потребує переведення всього процесу відтворення земельних ресурсів на професійні засади. Саме професійні знання, професіоналізм підходу до охорони, збереження та поліпшення земель є тією домінантою, завдяки якій зможуть бути належним чином вирішені екологічні, економічні та соціальна складова всього відтворювального процесу АПК. Зазначене потребує розробки стратегії відтворення земельних ресурсів, в основі якої мають бути покладені якісно нові критерії. Організація земельного господарства по-старому, з

використанням патріархальних методів господарювання в умовах запровадження ринкової моделі об'єктивно не може виконувати покладені на неї завдання.

Існуюча нині деградація земельних ресурсів та незадовільна їх охорона в досліджуваному макрорегіоні зумовлена також впливом техногенних факторів. Йдеться про те, що в період перебування України (в т.ч. і областей Карпатського макрорегіону) в складі колишнього Радянського Союзу на території досліджуваного макрорегіону було побудовано кілька надзвичайно шкідливих підприємств (виробництв), які завдають значної шкоди навколишньому середовищу. Проголошуючи курс на імплементацію індустріального напрямку економічного розвитку, шкідливі виробництва були розміщені в Калуші, Бурштині, Івано-Франківську, Новому Роздолі, Миколаєві, Яворові, Стебнику, Новодністровську та інших населених пунктах. Значної шкоди завдали навкіллю, включаючи земельні ресурси аграрного сектора, підприємства оборонної сфери, функціонування яких здійснювалось під грифом суворої секретності й майже не контролювалось громадськістю.

Деструктивність впливу зазначених підприємств та виробництв на природні ресурси має місце й сьогодні. Насамперед це стосується Бурштинської та Добротворівської електростанцій, Калуського хімічного комбінату, Івано-Франківської «Барви» тощо. Так звана індустріалізація призвела до надзвичайно руйнівних наслідків земельних ресурсів, лісу, води, флори й фауни у гірських Карпатах. Слід зазначити, що шкідливі виробництва завдають також значної шкоди здоров'ю людини. Про це переконливо засвідчує різке зростання захворюваності та смертності населення, яке проживає на території, де розміщені екологічно небезпечні та шкідливі техногенні виробництва. Функціонування таких підприємств призводить також до зростання засміченості та забрудненості земельних угідь, внаслідок чого погіршується їх продуктивність, атрофується механічний та фізичний склад ґрунтів.

Негативний вплив на охорону, збереження та поліпшення земельних угідь сільськогосподарського сектора економіки в Карпатському макрорегіоні спричиняється також значною кількістю більш дрібних підприємств та виробництв, які були утворені в пострадянський період. Насамперед це стосується суб'єктів діяльності по виробництву пластикової тари, різного роду упаковок, обгорток, утилізація яких вимагає значних затрат коштів та часу. Як результат – швидко зростає засміченість та забрудненість не лише земельних угідь аграрного сектора, а й інших об'єктів і територій. Проблема їх утилізації стає більш ніж нагальною й тому потребує прийняття термінових рішень не лише на рівні держави, а й в межах кожного регіону, населеного пункту, підприємства тощо.

Охорона, збереження, поліпшення та покращення земель у сільському

господарстві Карпатського макрорегіону потребує запровадження якісно нового підходу до їх реалізації. Насамперед це стосується міроприємств по запровадженню постійного моніторингу шкідливих підприємств і виробництв. Ця процедура, на нашу думку, не є трудомісткою, оскільки може здійснюватись при їх реєстрації у відповідних реєстраційних і контролюючих державних службах. Вважаємо за доцільне розширення їх повноважень та контролюючих функцій цих служб, збільшення їх кількості. Предметом діяльності зазначених інституцій має стати не лише констатація факту порушення природоохоронних норм, а й проведення попереджувальних профілактичних заходів, відстежування характеру екологонебезпечної діяльності впродовж усього року, вирішення доцільності подальшого існування таких виробництв. В основу функціонування таких природоохоронних інституцій слід покласти системність й постійність здійснення моніторингу природоохоронних заходів, їх незалежність.

Зазначимо, що нині в досліджуваному макрорегіоні уже функціонують певні природоохоронні інституції, однак характер їх діяльності не відповідає сучасним вимогам і тому потребує кардинального поліпшення.

Насамперед це стосується рівня професійної підготовки, надання публічності й прозорості їх роботи.

Потенційна загроза техногенного характеру, шляхи її подолання мають стати предметом уваги насамперед адекватних державних та громадських структур. Особлива роль при цьому має бути відведена посиленню публічності інформації, що стосується характеру небезпеки та причин, які стали результатом техногенних порушень.

В контексті зазначеного, з метою попередження можливого негативного техногенного впливу на довкілля, важливим є запровадження нового реєстру підприємств-потенційних порушників охорони земельного фонду. На часі є також закриття, або модернізація тих виробництв, які постійно порушують природоохоронні норми, забруднюють та засмічують землю та атмосферу.

Покращення охорони земель можна забезпечити також шляхом радикального підвищення розмірів штрафів за заподіяну шкоду. Йдеться про те, що нині значній частині суб'єктів підприємницької діяльності значно вигідніше сплатити штрафи за порушення природоохоронних нормативів, оскільки власна вигода набагато перевищує розмір застосовуваних фінансових санкцій.

Потреба створення нових природоохоронних інституцій у аграрному секторі Карпатського макрорегіону обумовлюється також особливостями організації земельного господарства. Нині близько 75% сільськогосподарських земель тут знаходиться в підпорядкуванні господарств населення. При цьому одне господарство часто може мати у підпорядкуванні 4-7 земельних ділянок, які інколи знаходяться в земельних

масивах, що значно віддалені між собою. Нині такі земельні ділянки майже не контролюються на предмет їх охорони, поліпшення, збереження тощо. Про це переконливо засвідчує швидке зростання кількості угідь, які покинуті домогосподарствами й тривалий час вилучені з господарського обігу. Моніторинг власників таких земельних ділянок у досліджуваному макрорегіоні майже відсутній.

Складність розв'язання зазначеної дилеми особливо зросла в зв'язку з масовою приватизацією земельних паїв, оскільки відомо, що приватна власність на землю, згідно з нормами діючої Конституції України, – непорушна. Таким чином, її власник може використовувати землю на власний розсуд. Зазначене ще раз засвідчує потребу запровадження персоніфікованого реєстру сільськогосподарських угідь, що знаходяться в підпорядкуванні усіх власників і користувачів, включаючи господарства селян. Передумовою персоніфікації користувачів і власників земель є проведення генеральної інвентаризації земель аграрного сектора, встановлення постійно діючого моніторингу не лише за їх використанням, а й проведення заходів збереження, поліпшення та охорони.

Аграрна та земельна реформи в сільськогосподарському секторі Карпатського макрорегіону призвели до погіршення процесу збереження та охорони земель. Про це переконливо засвідчує швидке зростання засміченості та забрудненості, збільшення кількості покинутих та вилучених з сільськогосподарського обігу земельних площ, ведення земельного господарства багатьма його власниками й користувачами без дотримання науково обґрунтованих норм обробітку та догляду. Низький рівень охорони земель у Карпатському макрорегіоні зумовлюється також зосередженням переважної частини сільськогосподарських земель у підпорядкуванні господарств населення, якими часто порушуються вимоги, що стосуються раціональної організації використання належних їм земельних паїв. Йдеться про існуючу нині надмірну розораність належних їм земельних ділянок, відсутність сівозмін, зростання частки необроблюваних земель. Ці та інші причини призводять до невиконання заходів щодо їх охорони.

Нинішній зміст та характер охорони, збереження та поліпшення земель аграрного сектора в Карпатському макрорегіоні значною мірою зумовлений також впливом техногенних підприємств і виробництв.

Поліпшення стану земельних угідь сільськогосподарського призначення потребує прийняття та запровадження якісно нових засад охорони земель, що рекомендуються нині світовою спільнотою. Насамперед це стосується таких напрямків діяльності, як удосконалення структури земельного фонду, згідно з якою в сільськогосподарський обіг залучається не більше 25% земельних площ; запровадження постійного моніторингу за рівнем відтворення земельних паїв господарствами населення; посилення правової відповідальності за порушення норм охорони, збереження та поліпшення

землі; організація сучасних ринково орієнтованих сільськогосподарських підприємств; залучення до цільового використання покинутих і незадіяних земельних площ; запровадження постійного моніторингу шкідливих та небезпечних виробництв і підприємств; створення відповідних природоохоронних інституцій, які би відстежували процес відтворення земельних ресурсів у розрізі суб'єктів господарювання. Ці та інші заходи зможуть забезпечити належний рівень охорони земель у аграрному секторі Карпатського макрорегіону.

Список використаних джерел:

1. Пасхавер Б.Й. Творческое наследие академика И.И. Лукинова в сфере аграрного ценообразования и современные аспекты проблемы / Теоретичні надбання академіка І.І.Лукінова та їх значення у розвитку аграрного виробництва України (Лукіновські читання): Зб.виступів 10 жовтня 2008р./Відп.за вип.Г.М. Підлісецький. – К.: ННЦІАЕ, 2009. – 140с.
2. Новаковський Л.Я. Шляхи удосконалення законодавчого забезпечення розвитку земельних відносин в Україні // Економіка АПК. – 2009. – №3. – С.21-23.
3. Хвесик М.А. Стратегічні імперативи раціоналізації землекористування в контексті соціально-економічного піднесення України // Економіка АПК. – 2009. – №3. – С. 24-30.
4. Корнійчук Л., Шевчук В., Воробйова Л.- Фізична економія. Українська школа// Економіка України. – 2006. – №9. – С.55-63.
5. Федоров М.М. Трансформація земельних відносин до ринкових умов(доповідь) // Економіка АПК. – 2009. – №3. – С.4-18.